

Koroknay Gyula

LOSONCZY ANNA TISZASZENTMÁRTONBAN

A Nyíregyházi Állami Levéltár egyik tárgymutatójának, az Elenchus rerum iudicialium I–IV. kötete gyakran hozza a Losonczy nevet. Ezekben a regisztrálásszerű feljegyzésekben röviden le van jegyezve a pörös ügy tárgya, és fel van tüntetve az esetleges aktaszám, illetve a jegyzőkönyveknek a megfelelő kötete és fóliója. Sajnos aktaszűrt anyag alig maradt fenn, a hiányokat azonban némileg pótolják a jegyzőkönyvek, melyek igen szűkszavúan indulnak ugyan, de később elég sok érdekes részletet tartalmaznak.

A Losonczyakkal kapcsolatos levéltári anyag a család tiszaszentmártoni birtokával van összefüggésben és számunkra legérdekesebb része Losonczy Annának eddig kevésbé ismert pöre Várday Kata ellenében. A pör anyaga elég részletesen ismerteti a szentmártoni eseményeket, s ezzel kapcsolatban adatokat szolgáltatnak az első magyar múzsa egyéniségére vonatkozóan, de lehetővé teszik azt is, hogy magáról Balassiról vonjunk le következtetéseket.

A Tomaj nembeli Losonczyak a Tiszának északon a legfelső kanyarában ősi birtokosok voltak. A birtok területén Mándok mezőváros (itt lakott az udvarbíró, a provisor), továbbá egymás szomszédságában hat falu helyezkedett el: Zsurk, Eperjeske (akkor Eperjes), Tornospálca, Örmező (a mai Mezőladány északi része), Oroszújfaló (egy azóta elnéptelenedett község), és maga Tiszaszentmárton, hol a castellumnak, olykor fortalitiumnak nevezett várkastély állott.

A várkastélyról igen keveset tudunk. Sexty András 1807-ben készült térképe szerint¹ a községtől északkeleti irányban feküdt nem messze a Tiszától egy félszigetre emlékeztető földterület tövében. Úgy látszik, a maga idején azzal a rendeltetéssel épült, hogy ellenőrizze az eszényi és szalókai út átkelőhelyeit. A térkép feltüntet egy észak–déli irányban fekvő téglalapot „Rudera Castellii” felírással. A romok alakja arra vall, hogy a szentmártoni várkastély egy olaszmi épület volt, mint a reneszánsz vajai várkastély eredeti alakjában, vagyis tornyok nélkül. Az épületet három oldalról a Tisza védte, nyugat felől pedig egy csatorna, itt a palánk ennek az ároknak a partját kísérte. A továbbiakra nézve még csak azt tudjuk megállapítani, hogy a bejutás felvonóhídon keresztül történt.

A szentmártoni jószág nem volt nagy. A legkorábbi, 1588-ból származó conscriptióban, Oroszújfaló nélkül, 268 nevet írtak össze,² ami azt jelenti, hogy az egész birtok lakossága nem sokkal haladta meg a másfélezret. Megemlítjük, hogy ugyanekkor Mándok 74 összeirt nem nemes lakosával szemben a közeli Kiszvárd is csak 102 névvel szerepel.

Losonczy István és Pekry Anna

A temesvári főkapitány neve, bár többször előfordul a jegyzőkönyvekben, különösebb figyelmet alig érdemelne: Várday Mihálytól követel egy jobbágyot,³ ugyanakkor azonban ő is elfogta a kiszvárdai várúrnak egyik jobbágyát.⁴ Egy másik ügye azzal kapcsolatos, hogy Zsurk és Eszény közt levő erdejének eladásáról tárgyal Csapy Ferencel. Meg is egyeznek abban, hogy „míg nagyságos Losonczy István haza nem jön Szentmártonba”, az eladás lebonyolítását elhalasztják.⁵ Van valami megható ebben a rövid feljegyzésben, mivel ezt a zsurki erdőt Losonczy István sohasem adta el, ez az adat 1552-ből származik, s Temesvár főkapitánya többé már nem jött Szentmártonba, elesett annak a Temesvárnak a falai előtt, melyet talán ennek az erdőnek az árával is meg akart erősíteni.

¹Nyíregyházi Állami Levéltár.²Uo. Fasciculus 9. No. 16. — 1588.³Uo. Elenchus rerum iudicialium I. folio 288. No. 35.⁴Uo. folio 472. No. 48.⁵Uo. folio 77. No. 49. ... „usque dum praefatus Magficus Lossonczy Domum ad Zenthmarton venerit”.

Férjével ellentétben az özvegy, Pekry Anna több pörös feljegyzést hagyott maga után. 1555-ben idegen jobbágyokat hurcolnak a szentmártoni várkastélyba.⁶ 1564-ben viszont Törös Lőrinc szentmártoni várnagy a Várdayak ellen tiltakozik egy jobbágy elvitele miatt.⁷ Pekry Anna legenergikusabb lépése Tiszabездéd elfoglalása volt 1567-ben.⁸ E tettében az sem közömbös, hogy ezt a területet Csapy Kristóftól vette el, ki a néhány év múlva megépülő nagykállói várnak lesz a kapitánya. Úgy látszik, a nagyasszony már bízott vejének a befolyásában, Annát ugyanez évben vette el Ungnád Kristóf. Csapy Bezdédet a jelek szerint csak 1570 után kapta vissza,⁹ a megye ekkor állította ki a remisszionálist, az átadó levelet, s később, az említett összeírásban a község mint Csapy birtok szerepel.

Ez a kevés Pekry Annára vonatkozó adat ha nem is közül velünk sokat, de annyiban új, hogy rávilágít, Losonczy Anna anyja nem volt az az asszony, aki férje halála után elvesztette volna a fejét. Férfiasan elszánt és határozott jellem, érdekeit meg tudta védeni. Ha arra gondolunk, hogy a lánya mellett nőtt fel, akkor tudjuk, hogy Anna milyen iskolába járt, s hogy a tanulóévei a Várdayakkal folytatott jobbágypörökben, s a Várdayakkal később sógorságba került Csapyak ellen Bezdédért folyó harcban teltek el.

A szentmártoni pör

I. Ferdinánd egy héttel Losonczy István halála előtt fiúsította ennek és Antal testvérének 4 lányát azzal a feltétellel, hogy a birtokuk fiú örökösök nélkül a kincstárra száll. A négy Losonczy lány közül csak Dorkának, Várday Miklósnénak volt fiúgyermeke. Idővel az örökösök közül már csak Losonczy Anna és Várday János volt életben. Ekkor a szentmártoni birtokot közösen használták, a várkastélyt is közösen birtokolták. Várday János halála után azonban János lánytestvére Várday Kata révén a Várdayak továbbra is bennültek a birtok felében. Mielőtt azonban Anna a nagy vihart felidézte volna, csak annyi történt, hogy 1583-ban tiltakozott, hogy Várday Mihály, Katának akkori gyámja és jobbágyai a szentmártoni erdőt használják. 1584 nyarának a végén Anna már készülődik a nagy lépésre. Szeptember 1-én Szentmárton-ban kelt az a levele,¹⁰ melyben a Paczoth családót akarja lekötölni abban az esetben „ha Isten a Vardai Nemzettel meg szabadított”-ja.

A Szentmártonért folyó pör 1584-ben Szent Mihály napja után azzal kezdődött, hogy Fodoróczy János, a szentmártoni várnagy a várkastélyból kidobta Zokoly Miklós embereit, birtokba vette az egész épületet. Rigó János mogyorósi jobbágy, az egyik tanú — a jegyzőkönyv szerint — „aztis tudya, hogy Wgnad Noazonak eskudtette az Jozagot es felesegenek az paraszt Embereket az ket wjakat fel tartottak es wgi eskuttek meg”¹¹

A szentmártoni birtok és a várkastély erőszakos elfoglalása igen merész tett volt. Az 1542-es és 43-as pozsonyi és újzolyomi törvénycikkek erőlyesen tiltottak minden erőszakos foglalást. Súlyosbító körülmény volt, hogy a mezőgazdasági évnek (annualis revolutio) még nem volt vége. Természetes, hogy Szentmárton elfoglalása Szabolcsban rendkívüli hatást váltott ki, s a pörös feleknek a feudális társadalomban elfoglalt helyzetük következtében a megyében a XVI. század legnagyobb pöre lett, és úgy látszik, ezért a későbbiekben sem annyira a jogi érvek diktálták a tennivalókat, mint inkább az érdekek és szenvedélyek.

A megye álláspontja több motívumból szövődött egybe. A helybeli nemeseket kialakult családi kapcsolatok fűzték össze, és azt a körülményt sem szabad lebecsülnünk, hogy a Losonczy-birtok körül sok olyan nemes volt, aki érdekelt volt az Ungnádék elleni állásfoglalásban: Soós András alispán, Ormos Miklós szolgabíró, Csapy Kristóf nagykállói kapitány, a népes Leóvey család, Anarchy István és nem utolsóként a főispán, Ecsedi Báthory István országbíró, ki Nyírtasson szintén birtokolt jogtalanul Losonczy-részt.¹² A főnemes és a köznemes közti ellentét jelen esetben különleges tartalommal telt meg. Szentmárton erőszakos elfoglalása egy olyan cselekedet volt, mit csak egy főrendi személy engedhetett meg magának, ebben a törvényességben a megyei nemesek azt érezték, hogy fölöttük valami anarchisztikus, s őket erkölcsileg és anyagilag sértő tényező akarja magát elismertetni. A szabolcsiak álláspontjában tehát volt egy bizonyos tiltakozás a rend megsértői ellen. De volt egy másik pozitív vonás is: a megye, mint ilyen — ha szabad ezt a szót használni —, ellenzéki volt. Szabolcsban Losonczy

⁶ Uo. folio 257. No. 166.

⁷ Uo. fol. 394. No. 194.

⁸ Uo. fol. 91. No. 137.

⁹ Uo. fol. 96. No. 159.

¹⁰ ECKHARDT SÁNDOR: Az ismeretlen Balassi Bálint, Budapest, 1943. Magyar Szemle Társaság kiadása.

182.

¹¹ Nyh. Áll. Lvt. Fasciculus 6. No. 9. — 1585.

¹² ECKHARDT SÁNDOR: Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Budapest, 1944. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete. 159.

Anna nem a temesvári hős lánya volt, hanem a stájer gróf felesége, „idegen nemzetség”, akinek őfelsége a megyében birtokot akar adományozni.¹³

Miután a megye Annáékat megidézte november 5-én,¹⁴ a hangulatnak első kifejezése az volt, hogy november 23-án Zokoly Miklóst, Várday Kata gyámját Szabolcs megye másik alispánjává választották.¹⁵ Ugyanezen a közgyűlésen az alperesek felszólították az alispánokat (tehát Zokoly Miklós, mint Várday Kata gyámja, felszólította saját magát, mint alispánt), hogy állítsák vissza Várday Katát a szentmártoni birtok részébe.¹⁶

Nem tudjuk, mi volt az oka, de a következő évben, 1585. május 21-én megismétlik ezt a felszólítást. Losonczy Annát Bácsmezei Balázs litterátus képviselte, de a gyűlés anélkül, hogy Anna jogai szóba kerültek volna, a foglalás erőszakos voltára tekintettel visszaitéli Várday Katának a szentmártoni részét. Az ítéletet azonban könnyebb volt meghozni, mint annak érvényt szerezni. Június 20-án megpróbálták Mándokot végrehajtani. A végrehajtásban részt vett Soós András alispán, két szolgabíró, négy esküdt asszessor, tíz nemes, tizenöt agilis, azaz félnemes és kilenc jobbágy. Ez utóbbiak mind Csapy Kristóf emberei Tiszabezdéről.¹⁷

Ez a mándoki birtokátadási kísérlet különben sem volt szabályos, mert még nem volt vége a mezőgazdasági évnek. Ezért december 11-én ismét megkísérik az egzekúciót azzal a különbséggel, hogy Szentmártonba mennek. Soós András a december 21-i gyűlésen számol be a foglalás megghiúsulásáról. „Az egyetemlegesség kiküldő levelének értelmében Boldog Miklós püspök ünnepe utáni kedden a szentmártoni erődhez mentek, és az ugyanott épített kastélyhoz, ahol miután a fennemlített alispán (Soós András) és szolgabíró megjelentek, nagyságos Ungnád Kristóf úr megkérdezte, miért jöttek, az alispán felelte, hogy a felperes és a szomszédok jelenléte nélkül ők maguk a kastély épületében akarnak beszélni. Végre azt felelte (ti. Ungnád megbízottja), hogy csak Zokoly Miklóst bocsátják be a prokurátorral... És midőn azután bebocsájtattak, a nevezettek jelentették, hogy őket a nemesek egyetemlegessége küldte, hogy a kiküldő levél értelmében Nagyságos Várday Kata lánynak a részirtokát Szentmárton kastélyban visszaállítsák... a szomszédok jelenlétében. Amit megértve az említett Ungnád Kristóf úr és Losonczy Anna úrnő nemes Bácsmezei Balázs révén kihúzott karddal az elvételnek ellenállt.”¹⁸

Ezen alkalommal esik először szó arról, hogy a jobbágyokat hogyan érintette a birtokátvétel. Bácsmezei Balázs ugyanis ünnepélyesen tiltakozik, hogy Zokoly Miklós „szörnyű verésekkel” sújtotta a jobbágyokat, azoknak bútorait és más ingóságait elvette.¹⁹ Az eseményt nehéz pontosan rekonstruálni, azonban biztosnak látszik, hogy Várday Kata volt jobbágyairól van szó. Az is kitűnik ebből a bánásmódból, hogy Zokoly általában nem kesztyűs kézzel bánt a jobbágyokkal.

A megghiúsult december 21-i foglalás után 1586. január 7-én a megye követeket küldött a kassai főkapitányhoz, ezek között volt Soós András alispán, továbbá a főispánhoz Ecsedre, Báthory Istvánhoz, hogy katonaságot adjanak a döntésük végrehajtásához. Mi sem természetesebb, hogy Bácsmezei Balázs ez ellen tiltakozott.²⁰

Három hét múlva felolvassák a helytartótanács levelét, mely elismeri ugyan Annának a jogait, de nem foglal félreérthetetlenül állást Várday Kata ellen sem, úgyhogy a per tovább folyik. A szenvedély heve azonban a lehető legmagasabbra hág. Zokolynek említett túlkapásain kívül szemére hányják kegyetlenségét is, Zokoly viszont azért panaszkodik, hogy halállal fenyegették.²¹

A gyűlések egymást követik, s a Losonczy-Várday-ügy állandóan napirenden van. Február 11-én ismét követeket küldenek Kassára és Ecsedre, de ekkor már arról is szó van, hogy a megye döntését Ungnádék megfellebbezték.

A kért katonai segítség sosem érkezett meg, úgy látszik, az illetékesek már tudtak a helytartótanácsához történt fellebbezésről.

Nyár elején újabb izgalom korbácsolta fel a szenvedélyeket. A brutális feudális erkölcsök már eddig is megnyilvánultak, most Losonczy részről történtek túlkapások. Kopócsy Ferencet a tornyospálcai jobbágyok megverték, amit, úgy látszik, az utóbbiak nem maguktól kezdeményeztek, mert a panasz Fodoróczky András, a szentmártoni várnagy ellen irányul, aki különben egy más alkalommal börtöntölteléknek nevezte Kopócsyt.²² Ezek voltak az előz-

¹³ Nyh-I Áll. Lvt. Protocollum VI. fol. 147.

¹⁴ Uo. Elenchus rerum jud. II. fol. 525. No. 338. és Prot. V. fol. 351.

¹⁵ Uo. Prot. V. fol. 353.

¹⁶ Uo. Prot. V. fol. 355.

¹⁷ Uo. Fasc. VI. No. 9. — 1585.

¹⁸ Uo. Prot. V. fol. 419.

¹⁹ Uo. Prot. V. fol. 429. és köv.

²⁰ Uo. Elenchus III. fol. 529. No. 354. és Prot. V. fol. 422.

²¹ Uo. Prot. V. fol. 431.

²² Uo. Prot. V. fol. 474.

ményei annak, hogy 1586. június 15-én Szántó András megjelent a megyegyűlésen, és véres ruháit mutatva panaszt emelt Kopócsy László és Kopócsy Ferenc ellen.²³ Szántó András a Losonczy párt embere volt, s megjelenésével és panaszával félre akarta vezetni a hatóságokat.

Valójában pedig az történt, hogy két nappal azelőtt, június 15-én az említett Kopócsy Ferenc, Zokoly nemes szolgája László testvérével levelet vitt Kisvárdáról Szentmiklóstra Telegdy Mihályhoz, Várday Kata későbbi apósához. Útjuk a szentmártoni várkastély közelében viitt el, és a tiszai gázlónál összetalálkoztak Fodoróczky tizenegy emberével. Az sincs kizárva, hogy a szentmártoniak meglátták őket, és utánuk eredtek. A találkozásból verekedés lett, s a két testvért karókkal, vasrudakkal, karddal megverték, sőt Kopócsy Ferencet be is hurcolták a várkastélyba, ott tovább ütlegelték úgy, hogy egy hét múlva meg is halt.²⁴

Ez az első adat, hogy nemcsak a Várday – Zokoly-pártnak voltak meg a maga emberei, hanem Ungnádnak is. Ez utóbbiaknak egyik legaktívabb embere a zsurki litterátus Szabó Péter, és Szántó András nemes, akinek szerepe ez ügyben az volt, hogy mivel a verekedésben ő is megsebesült, előzze meg a panaszban Kopócsyékát.

Zokoly mindjárt Szántó megjelenése után szintén panaszt tett hírvivőinek megveretése miatt,²⁵ és mikor Kopócsy Ferenc meg is halt, az özvegy emelt panaszt gyilkosság miatt Ungnád Kristóf, Losonczy Anna és Fodoróczky András ellen. Különös módon a gyilkosság miatti panasztevésre csak szeptember 3-án került sor.

A gyilkossággal kapcsolatos tárgyalások egyelőre háttérbe szorították még a birtokpert is. Megidéztek a vádlottakat. A megye az ügyet igen részletesen megtárgyalta, Losonczy Anna azonban nem jelent meg. Ez volt az első eset, hogy személyesen kapcsolatba lépett a megyével, ugyanis maga helyett a nyitrai káptalannak a tanúsítványát küldte, mely szerint 1587. január 9-én a káptalan kiküldöttjei megjelentek nála, a Nyitra megyei Izbégen, őt beteg ágyban feküdvé találták, s vallomása szerint ártatlan a kérdéses ügyben.²⁶ Körülbelül egy hónapra rá Anna ismét ír, s kéri a szolgabírókat, hogy értesítsék, mikor jelenhet meg előttük.²⁷ A május 11-i gyűlésen értesülünk róla, hogy Apagy Miklós szolgabíró és Kérchy Miklós jurátus asszessor jelentik, hogy Ungnádné megjelent náluk.²⁸ Zokoly Miklós alispán, Várday Kata gyámja az előző évben meghalt, a két új alispán Bogdány Farkas és Vay Péter felmentik Annát a vád alól.²⁹ A felmentő levélnek a szövege érdekes. Annak ellenére, hogy igen terjedelmes, lényegében véve semmit sem mond, a sörök közül ki lehet érezni azt a respektust, amivel a főnőndi asszonnyal szemben viseltetnek.

Ungnáddal szemben a megye más eljárást alkalmazott, feliratot küldtek a királynak, hogy eskettesse meg Ungnádot, megbünteti a bűnösöket. A horvát bán azonban aligha hozott az ügyben intézkedést, mivel ez év novemberében meghalt. Fodoróczkyt pedig úgy mentették fel, hogy huszonötöd nemesmagával megesküdtött ártatlanságára.³⁰

Az 1588 előtti két év, amint láttuk, a pörben nem jelentett előrehaladást. Ebben az évben is egy fél év még várakozással telik el addig, amíg a helytartótanács birtokátadó döntése meg nem érkezik. Ennek a döntésnek a szövegét nem ismerjük, azt azonban látjuk, hogy a megye ismét Várday Katának ítéli a birtokrészt, és július 6-án kiállítja a végrehajtáshoz szükséges exmisszionális levelet. A végrehajtás szeptember 19-én történt a szentmártoni várkastélyban az előzőhöz hasonló körülmények között és hasonló sikerrel. Van azonban egy olyan új mozzanat, mely közelebb visz a végső kifejelethez. Bogdány János, Losonczy Anna ügyvédje Várday Katának megígéri a lánynegyedét, de „nem botsatthattya be ide az kastelba myert hogj az eofelsegé szekjes teorvin zerint meg talalta hogy ebbe tsak quartalista Warday Kata aszony azert nem akaryuk hogy Equaliter legen ebben az fortalitiumba byrodalma, hanem wgy supra portionem ibsius domine A(ctrici) wsque tempus maritacionis in bonis restitualityuk”.³¹

Tehát Losonczy Anna most már egyezkedni próbál, de Várday Kata ragaszkodik a követeléséhez.

Az 1589. évben az események sorozata megélénkül. Az év elején Várday Kata férjhez megy Telegdy Pálhoz, talán éppen ennek a következményei a később történeendő: Kata asszony fiatal férje más irányba tereli a pör folyamatát. A pörnek ezt a szakaszát az Eckhardt Sándor által közzétett Telegdy-levelezésből, és annak a segítségével részletesen megismer-

²³ Uo. Prot. V. fol. 472.

²⁴ Uo. Prot. V. fol. 479., fol. 483. és 496. et reliquis.

²⁵ Uo. Prot. V. fol. 474.

²⁶ Uo. Fasc. 8. No. 4. — 1587.

²⁷ Uo. Prot. V. f. 518.

²⁸ Uo. Prot. V. f. 520.

²⁹ Uo. Fasc. 8. No. 15.

³⁰ Uo. Fasc. 11. No. 19. Báthory István országbíró levele.

³¹ Uo. Fasc. 9. No. 20. — 1588.

hetjük. Telegdy Pál egyrészt hajlik a megegyezésre, másrészt azonban erélyesen is fel tud lépni. Anna diszkriminálása céljából ráveszik Zuthy Annát, Kopócsy Ferenc özvegyét, hogy keresse fel Báthory Istvánt, és tegyen lépéseket a per újrafelvétele céljából, ami meg is történik.³² A per újrafelvetelének az eredménye szintén ismeretlen előttünk.

De Telegdy átveszi Losonczy Anna módszerét is. Június végén a kisvárdai várból elvontatták az ágyukat a szentmártoni várkastély alá, s idézzük a jegyzőkönyv szavait: „taratzkal porral golyobissal rea zallotta es vitatta leovette Zenthmarthont, wgmint egy ellenség hazát”.³³ Bármilyen módon is meg lehetett erősítve a várkastély, ilyen érvekkel nem szállhattak szembe, s ezen a módon végre a Várdayak elérték céljukat. Némileg még többhöz is hozzájutottak, ugyanis most ők rekesztették ki a várkastélyból Losonczy Anna embereit.³⁴

A szentmártoniak kivonultak a várkastélyból, de valahol közelben a birtokon kellett meghúzódnok, és onnan nyugtalaníthatták legalábbis egy ideig Telegdyéket. Erre vonatkozik Telegdy Pálnak 1589. július 10-én Kisvárdán kelt levele, melyben írja „az mj szerelmes atiank-fia mindenkiben raytunk uagion vgnotne aszoniom”.³⁵ Ugyanebben a levélben van egy másik érdekes mozzanat is, nevezetesen az, hogy Telegdy Pál Annának azt a módszerét is átvette, hogy Szabolcsra túl is nézzenek. A levélben Telegdy kilátásba helyezi, hogy esetleg több helyre is el kell mennie az ügyben, valójában ekkor Melith Istvánhoz ment, hogy vigye fel az országyűlésre a felesége instanciáját, és ehhez csatolták a megvények mellettük való döntését, deliberációját.³⁶

Kevéssel utóbb még ugyancsak júliusban írta meg Telegdy Várday Katával Losonczy Annának azt az ismert levelet, melyben szegénységükre (l) hivatkozva kéri tőle azt a szentmártoni birtokot, melynek nemrég olyan zajos visszatételét a levélben csak alig érintve említi. Ilyen körülmények között mi sem természetesebb, hogy Várday Kata levelének nem lett eredménye.

A várkastélynak Telegdyék által történt elfoglalása után, úgy látszik, a nyugtalanságok elültek. Augusztus 12-én kelt Báthory Istvánnak az a levele, melyben Várday Kata férjét egy hadivállalkozásra hívja, s a hívásra Telegdy el is megy.³⁷ A látszat szerint bizott a birtokfoglalás sikerében, és nem hitt már annak az egy hónap előtti hírnék, mely szerint Losonczy Anna német katonaságot kért, hogy Szentmártont visszafoglalják neki.³⁸

Pedig a hír igaz volt, és nem is volt messze az időpont, hogy meg is valósuljon. Anna részéről a második „hatalmasul” való elfoglalás az elsőhöz hasonlóan szent Mihály nap estén, más adatok szerint „Zenth Mihál Napjara vyrradoban voth”.³⁹ A jegyzőkönyv tanúsága szerint Károly Gergely, a mándoki tiszttartó és a már többször említett Szabó Péter litterátus félnemes vezette azt a 108 jobbágyból álló csapatot, mely Szentmártont elfoglalta. Jelen esetnek a körülményeiről is tudunk. Az egyik jobbágy például azt vallja: „Peter dyak az chatorna lukon bebulth egjnehad magaval”.⁴⁰ Tóth János, Soós András jobbágya pedig a következőket mondta: „Peter dyak az surki ment echaka az kastélba neged wagj oteod magaval hatalmasul meg veotte kij hanta az telegdy Pal ur zolgayt”.⁴¹ Úgy látszik, vérontás nem történt, Várday Katának álmában meglepett embereit nem éppen gyengéden juttatták a várkastélyon kívülre: „kyt fokrol kyt honet vetettek ky”.⁴² Kovács János, Serédy Gáspár jobbágya szerint „kyth onet feleol az palankon vetettek ky ugyan lochogoth az arokba”.⁴³

Jellemző mozzanat a tanúvallomásokban, hogy a több mint száz tanú közül egyetlen egy sem volt olyan, aki ennek az éjjeli támadásnak áldozata lett volna. Ez egyrészt arra mutat, hogy nem volt közöttük nemes ember, hanem csak jobbágyok voltak, akik uruk perében nem tanúskodhattak. A tanúk értesüléseiket másoktól, esetleg a mándoki vásárból hallották.

Ugyanakkor történt, hogy Szentmárton községben Losonczy Anna emberei elfoglalták Jákey Benedek udvarházát, melyet pedig „sok eztendőtől fogua bekessgesen byrtak”.⁴⁴ Jákey Várdayék embere volt, a júliusi zavargások idején Telegdy őt küldte a feleségéért. Anna ügyvédje, Ormos János szerint ez esetben jogtalanság nem történt, mivel a kúria nem a Jákey sajátja volt, hanem az uraságé, aki ezt a házat egyébként a későbbiekben egy jobbágyának adta. Jákey Benedek a pör tárgyalásának az időpontjában, 1590. március 26-án már nem élt.

³² Uo. Fasc. 10. No. 9.

³³ Uo. Prot. 6. f. 150.

³⁴ Uo. Prot. 6. f. 149.

³⁵ ECKHARDT SÁNDOR: Telegdy levelezés (i. m.) 31.

³⁶ Nyh-i All. Lvt. Prot. VI. No. 147.

³⁷ ECKHARDT SÁNDOR: Telegdy levelezés 24–26.

³⁸ Uo. 31.

³⁹ Nyh-i All. Lvt. Fasc. 15. No. 15. — 1595. Az évszám téves regisztrálás, csakúgy, mint az elenchus megfelelő bejegyzése.

⁴⁰–⁴³ Uo. Fasc. 15. No. 15.

⁴⁴ Uo. Prot. 6. fol. 158–9. Nyírájkó község neve után helyesebbnek látszik a név Jákey alakja, mint a Jakay.

Az 1589 évi erőszakos elfoglalásnak a folytatása a meghíusult egyezkedés után csak úgy történt, mint az első alkalommal. Várday Kata panasza ment, a megye megidézte Losonczy Annát és a férjét, Forgách Zsigmondot is.⁴⁵ 1590. március 26-án tárgyalták az ügyet,⁴⁶ a megyei bírósági gépezet már bejárva működött. Ennek a tárgyalásnak a jegyzőkönyve elég részletes. Annának a diplomáciai ügyességére vall, hogy az ügyvédje most már az a Nagy Imre jurátus asszessor, aki a 1588-as foglaláson a megye részéről hivatalosan volt kiküldve. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy ekkor már Rudolf császár „judicatakát adot, mind feo Ispánoknak es azonkeppen Generalisnak hagi az Jozagoth az adversa pars kezebeol ki wegjek es ... oltalmazzak”⁴⁷

Ebből kiderül, hogy Anna német katonaságot is kapott a kassai főkapitánytól, ami igen fájhatott a Várdayaknak, ahogy Kata ügyvédje kifejezte panasza: nem kellett volna „az eo felsege Nymet witezit zaszloual ra hoznj”⁴⁸ A német dragonyosok jelenléte erősen sértette a szabolcsi nemesek nemzeti önérzetét, a tárgyalás menetén ugyanis egy olyan deliberrátumot hoztak, „hagi eo felsege idegen nemzetsegnek jozagoth ne foglaltasson”⁴⁹ Igen jellemző és kifejező megnyilvánulás volt ez a szabolcsi nemesek részéről!

A makacs szabolcsi nemesek Rudolf levelének sem adták meg magukat, melyet Nagy Imre felmatott. 1590. április 16-i gyűlésükön megállapították, hogy az nem „litterae adiudicatoriae sententionales”, hanem „litterae protectionales”, végeredményben tehát nem kötelezi őket, nyilvánvaló, hogy az egész csúrés-csavarás erre ment. Mégis Rudolf levelének a hatása alatt a megyei törvényszék Várday Katával szemben is igénnyel lépett fel, nevezetesen kötelezte Várday Katát, hogy esküdjön meg – idézzük Báthory István levelét – „mikor ugnotne az leany negiedett kj zamlaltatta akkores azutannis birta ktek az iozagoth de sött te kd nem elt azzal az leani negiednek igassagaul az az fel nem uötte kd es azzerint nemis bocziattad kj kezedböll az iozagoth”⁵⁰

Szeptember 4-én Annának ügyvédjének tiltakozása ellenére Várday Kata letette az esküt.⁵¹ A jegyzőkönyv nem mondja meg, hogy mire kellett esküdni, azonban nem látszik teljesen megnyugtatónak, hogy az eskü körül minden rendben lett volna. Az országbíró Báthory is távol tartja magát ennek az eskünek még a sugalmazásától is, ő pedig nyilván jól ismerte a helyzetet, és tudta, hogy Várday Kata Losonczy Annától a lánynegyedét felvette. Ezzel pedig elismerte azt is, hogy anyja után a Losonczy vagyonból ki van elégítve.

A megye az exmisszionálist már előbb kiállította, de csak az eskü letétele napján, szeptember 4-én kapta kézhez Várday Kata. Ez a szám szerint immáron ötödik egzekúció nem járt eredménnyel. Ez alkalommal azonban a már említett német dragonyosok akadályozták meg, hogy a megye átadja Várday Katának a szentmártoni várkastélyból a ráeső részt.⁵²

Az oly sok hiábavaló próbálkozás és a rengeteg költség Telegdyeket teljesen kimerítette. Egy egyszerű egzekúció körülbelül 120 forintot jelentett, mely az alperest terhelte ugyan, de az is biztos, hogy ezt Losonczy Anna nem fizette meg, így hát a Várdayakra maradt. Tehetetlen haragjukat Telegdyék olyan dühöngésekben vezették le, mint mikor Szentmárton határában pusztítottak, mely alkalommal Bornemisza tokaji kapitánynak kellett közbelépnie,⁵³ vagy olyan felesleges dologra ragadtatták magukat, hogy Anna oroszújalui jobbágyaitól afféle vallomásokat szedjenek ki, hogy szívesen szolgálnának törvényes uraiknak, mármint Várday Katáéknak, ha Debrekeozy és Károly Gergely tisztartó fejvesztés terhe mellett nem tiltotta volna meg.⁵⁴

A fél véget vetett ezeknek az akcióknak is. 1951. január 28-án kelt Rudolf császárnak a mandátuma, melyben ezúttal félremagyarázhatatlanul leszögezi, hogy a megye ítéletét semmiképp sem helyeselheti egyrészt azért, mivel Losonczy Anna unokahugának Várday Katának a leánynegyedét kiadta, ennek következtében jogtalan a megye ítélete, másrészt pedig azért sem, mivel igen káros az ítélet a kincstárra is.⁵⁵

A királyi rendeletre a megye is megadta magát, és egy olyan alázatos hangú levélben válaszolt,⁵⁶ hogy alig hihetnénk hogy nem sokkal ezelőtt a császárral is szembe mertek szállni.

⁴⁵ Uo. Elenchus III. fol. 541. No. 405.

⁴⁶ Uo. ua. és Prot. VI. fol. 145. et subseq.

⁴⁷ Uo. Prot. VI. fol. 151.

⁴⁸ Uo. Prot. VI. f. 155.

⁴⁹ Uo. Prot. VI. f. 147.

⁵⁰ ECKHARDT SÁNDOR: Telegdy levelezés. 158.

⁵¹ Nyh-i Áll. Lvt. Prot. VI. f. 181.

⁵² Uo. Fasc. 11. No. 2. és Prot. VII. f. 8.

⁵³ ECKHARDT SÁNDOR: Az ismeretlen Balassi Bálint. 293.

⁵⁴ Nyh-i Áll. Lvt. Prot. VII. f. 4.

⁵⁵ Uo. Fasc. 12. No. 5. „... nobis et Fisco Ntro Regio valde damnosum probare nullo modo possumus”...

⁵⁶ Uo. Prot. 7. f. 8.

Az is igaz azonban, hogy 1591-ben már Vay Péter és Kállay Lőrinc az alispánok, míg csaknem az egész pör tartama alatt Soós András töltötte be az egyik alispáni tisztelet, aki egy elzálogosított örmezői birtokrész miatt maga is perben állt Annával.

Azzal, hogy a megye meghajolt a királyi rendelet előtt, a szentmártoni birtok pere befejeződött. Az utóhullámok azonban tovább gyűrűztek. A megye nyilván kellemtelenkedni akart, és labor gratuitusra akarta kötelezni az uradalmat. Emögött elég átlátszóan az áll, hogy a Losonczy-jobbágyoknak a kisvárdai vár részére kellett volna hadimunkákat végezni.⁵⁷ A megyének ez a szándéka nem sikerült, mert Anna visszautasította azzal, hogy a szentmártoni uradalom sosem volt erre a szolgáltatásra kötelezve.⁵⁸ Más természetű adat a következő: 1593-ban Báthory István, mint szabolcsi főispán, a Szabolcs megyei követek által az országgyűlésen tiltakozott a Várday Katán esett sérelem miatt, mely szerinte az ország törvényeinek a gyalázatára történt.⁵⁹

A szentmártoni birtok Anna halála után mégsem szállt a kincstárra, mint ahogy az a négy Losonczy lány fiúsításának következménye lett volna, s mint ahogy Anna 1590-ben, a végső döntés előtt az udvari körökben hangoztatta.⁶⁰ A császárnál kivitte, hogy halála után a Losonczy-vagyont férje örökölte, s ezzel a szentmártoni birtok a Forgách család kezére került.

A pör tanulságai

Abban a formában, ahogy a fennmaradt adatok számunkra megőrizték, a tiszaszentmártoni pör fordulataival, eseményeivel híven jellemzi a kort, ugyanakkor azonban sokrétű értékes adatot közöl. Számunkra most nagy részük a háttérben maradhat: így az ismeretlen helytörténeti és művészettörténeti vonatkozások, a még középkori igazságszolgáltatási viszonyok s a feudális társadalmi megnyilvánulások. A pörnek azonban vannak közvetlen irodalomtörténeti kapcsolatai is.

Közülük elsősorban azt említenénk, hogy a tárgyalt események az Eckhardt Sándor által közölt Telegdy-levelezés több homályos részletét megvilágítják. Például Losonczy Anna és Várday Kata levélváltásának a háttérét, általában az 1589-es események előzményei és körülményei tisztázódnak. De közelebb kerülnek hozzánk a levelekben csak névleg szereplő személyek is: Zokoly Miklós, Soós András, Jákey Benedek.

Fontosabb azonban, hogy Losonczy Anna személye is előtérbe kerül. Ungnádné jellemének negatívumait általában a Telegdy–Báthory István-levelek alapján volt lehetőség összeállítani. A pör a levelek keletkezésének a körülményeit részletezi, s ebből az tűnik ki, hogy a szidalmak ennek a birtokharcnak a legnagyobb hevében jöttek az írójuk tollára, következőképpen hitelükből sokat vesztenek.

Báthory István esete nem ilyen egyszerű. Az ő gyűlölete olyan engesztelhetetlen, hogy annak valami régebbi, ismeretlen oka lehet. Eckhardt Sándor is emlegeti éppen ennek egyik okául Losonczy Fruzsina Báthory Miklósné ékszerit.⁶¹ Ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy az országbíró Nyirtasson Losonczy-részt is birtokolt Anna rovására. Még a politikai felfogásbeli ellentéteket is figyelembe vehetjük, de mindez együtt sem elegendő magyarázat, hogy Báthory István begyökerezett gyűlöletét Anna iránt megértsük.

A pörből kiderül az is, hogy bár a főszereplő Losonczy Anna, ő maga a színen alig jelenik meg, de a háttérből mindent ő irányít, ahogy Báthory István mondta „... noha az ura által zoll mynt az ördög az kigio által de azert ugian az azzony tezi az valaszt”.⁶² Anna a pörben imponáló gyakorlati érzékeről tesz biznyságot. Tudja, hogy a túl kemény és kompromittáló Fodoróczkyt máshová kell vinnie. Embereit is meg tudja választani, négy vezető embere közül kettő litterátus: Debrekeőzy és Szabó Péter, de a várnagya is járatos a jogban. Ügyességét bizonyítja, hogy a képviselőt először saját embereire bízta, majd az egyik szolgabíró rokonára, végül a megye egyik tisztviselőjére, Nagy Imre jurátus asszessorra. Nagyon valószínűnek látszik, hogy 1590-ben az alispánok megbuktatásában is van valami része, mert addig Soós András szinte állandóan alispán volt, és utána újakat választanak.

Érdekes az a vélemény is, mely a szabolcsi nemesség körében alakult ki Annáról. Az ő birtokának nagy része közel feküdt Bécshez, férje a stájer gróf volt, ezért érthető Habsburg-orientációja. Azonban Szabolcsban, az ország egy távoli pontján nem ezzel a mértékkel mérték, Losonczy Anna „idegen nemzetség” volt. Ungnádné azonban a családi kapcsolatok

⁵⁷ Uo. Prot. 7. f. 67.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ ECKHARDT SÁNDOR: Telegdy levelezés. 165.

⁶⁰ Uo. 188. lap.

⁶¹ Uo. 157. lap.

⁶² Uo. 155. lap.

érdekein túl érzelmileg is osztrák lett, kissé később azt mondták volna róla, hogy labanc. Báthory István Forgách Zsigmondot is ezért nevezheti egy helyen árulónak.⁶³

Losonczy Anna hasznosította is politikai megbízhatóságát, ő meg tudta tartani erőszakos foglalásának gyümölcsét, amit pedig törvénycikkek szigorúan tiltottak. Sőt egy alkalommal kirendelt német dragonyosok segítségével tudta csak megtartani a várkastélyt. Mindez annak a jele, hogy Bécs jobban mellette állt, mint ahogy ugyanaz a törvényesség előírta.

De a múzsán túl a pörnek vannak vonatkozásai a költőre is.

Szentmárton erőszakos elfoglalása 1584 szeptember végén történt. Balassi ekkor már elhagyta Annát, és a foglalást megelőzően augusztusban Sárospatakon időzött Dobó Krisztina mellett, kinek férje, Várday Mihály csak szeptemberben halt meg. Balassi nyilván nem érdektelenül tartózkodott Patakon ebben az időben, és még egy ideig azután is. Dobó Krisztina kezelésében volt a kisvárdai vár birtoka is.⁶⁴ Mikor tehát Anna elvette Várday Katától Szentmártont, ebben elsősorban Dobó Krisztina volt érdekelve, de a támadás Balassinak szólt. Anna meg akarta mutatni, hogy különb Krisztinánál, a leendő feleségnél. Feltűnő ugyanis az a körülmény, ahogy Ungnádné eljár. Az ő szentmártoni jogai Várday János halála után érvénybe léptek, de erre sokáig nem gondol, csak akkor lesz sürgős, mikor hűtlen szerelmese nőülni készül. Jobban megerősíti ezt a feltételezést az is, hogy Anna erőszakot alkalmazott a birtok elvételénél. Megkaphatta volna törvényes úton is, de a hosszadalmas eljárás nem felelt meg céljának. Úgy látszik, hogy akkor még szerette Bálintot, s talán remélte, megakadályozhatja a házasságot, amire talán titokban ő is vágyakozott. Ezért kézenfekvő, ha a szentmártoni birtok elfoglalásában a megúnt s elhagyott nő bosszújának megnyilvánulását látjuk.

Van egy másik figyelemre méltó körülmény is. Anna szeptemberben foglal el egy közös birtokot, Szentmártont, decemberben Balassi próbálja ugyanezt megtenni Patakon. Az időpont és a földrajzi közelség, valamint a személyek közti kapcsolat arra mutat, hogy a költő Ungnádné példáját követte. Ha Anna meg akarta mutatni fölényét Szentmártonban, most Bálint akarta ugyanezt Patakon bizonyítani. Neki nem sikerült, Anna jobb realpolitikussá vált.

Anna később mégsem ment Bálinthoz feleségül, s ez a történetek ellenére sem lehet meglepő. Ungnád halála 1587-ben következett be, akkorra a férfi erkölcsileg s anyagilag tönkrement, s főleg elidegenítette magát. Három év nagy idő.

Lukácsy Sándor

TOMPA MIHÁLY CIKKEI A FORRADALMI SAJTÓBAN

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963. évi 1. számában Bisztray Gyula közzétette Tompa Mihály elfeledett prózai írásait, szám szerint tizenháromat. (Másik háromat már korábban, a *Magyar Klasszikusok* sorozatnak Tompa Mihály válogatott műveit tartalmazó kötetében.) Mint írja, többet nem talált. Két fontos cikk azonban elkerülte figyelmét, miként a költő életrajziróiét is. Mindkettő érdekes adalékokkal világítja meg Tompa Mihály forradalom alatti szereplését, nem főlegesen tehát közölni őket.

Az első a *Marczius Tizenötödike* 1848. ápr. 19-i számában jelent meg.

Pénzváltási komédia Budán.

Hétfőn, ápril. 17-én Budára kellett mennem a bankhoz, hogy ringy-rongy pénzemért becsületesebbet kapjak, miután a pesti boltok nagy részében visszadobták bankjegyeimet. Budai tapasztalásaimról akarok egy két szót szólni.

E lapok 27 számában írva volt: hogy az illetők két három nap várakoztatják a szegény falusi népet; e szavaknak volt-e hatása a kezelőkre, vagy jobb ész ütötte őket, nem tudom; annyi bizonyos, hogy hétfőn reggel ki lőn kiáltva: miszerint a falusi nép fog legelőször pénzt kapni. Ebben természetesen mindenki megnyugodott, és a vidéki nép bebocsátottat a nemzetőrök által alakított körbe, a bank külső ajtajához.

Azonban a várakozók közül, egyszerre öt, hat, nyolcz olly csigalustasággal bocsátottat be; a bejutottak olly képzeletet felül muló időlopással elégitettek ki, hogy a körbe bebocsátott 30–40 fő, két óra mulva is alig látszott fogyni; pedig tudni való dolog, hogy a falusiak nem vittek ezreket.

Ekkor némelleyek boszonkodni kezdettek, s ebből egy kis békaegér-harcz lőn.

Hanem először a kezelést mondom el. Miután valaki a körön kívül néhány óráig, ha ugy tetszik néhány napig várakozott: bejut a körbe, s ott két három óráig kivárokóznán,

⁶³ Uo. 164. lap.

⁶⁴ ECKHARDT SÁNDOR: Ismeretlen Balassi Bálint. 114.